

патій, борця, що часом перемагає в нім артиста. Бо «лиш боротись — значить жити!» (М. Коцюбинський, «Іван Франко»).

У корпусі цитат як функціонально-стилістичних кодів словесної культури точні цитати вирізняють кілька диференційних параметрів. Передусім це миттєва ідентифікація цитати як «чужого» слова завдяки її дослівному відтворенню, а також графічному виділенню. Функціональну специфіку точної цитати визначає її вживання як компонента діалогів та здатність виступати маркером, ідентифікатором авторського ідіостилу.

Галина Вокальчук

ПОЕТ БЕЗРАЗКОВОСТІ (НЕОЛОГІЯ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ ПОЕТІВ 20—30-Х РОКІВ ХХ ст.)

2012 року українська громадськість відзначила 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму, «поета безразковості» Михайля Семенка. Поет не лише прагнув писати, але й писав по-новому — у футуристських маніфестах, літературно-критичних статтях, поетичних творах він декларував це право митця як життєву необхідність в умовах розвитку нового мистецтва, напр.: *Я хочу кожен день/ все слів нових...* («Я хочу», 12.03.1914); *Я — нічий, поет світових слів* («Патагонія», 1917); *Мій девіз — несталість і несподіваність; Я остроїв поезію в стрій,/ ні разу не надіваний* («Я іду», 1919); *Я — безразковості поет* («Поет», 1919) та ін.

Унікальне для української поезії словесне експериментаторство М. Семенка позначалося не лише на оновленні лексичних засобів, а й виконувало роль потужного психолінгвального стимулу до мовотворчості (і насамперед «словоконструювання») для однодумців поета — Гео Шкурупія, О. Слісаренка, В. Десняка, М. Терещенка, В. Вера, А. Чужого, М. Бажана та ін.,

його літературних опонентів, а також поетів наступних поколінь. Утім, колосальна неологічна робота М. Семенка довго не була об'єктивно оцінена ні літературними критиками, ні мовознавцями.

М. Семенко експериментував майже з усіма повнозначними частинами мови. У його поетичному лексиконі відсутні лише okazіональні займенники, числівники та службові слова. Автор надавав перевагу творенню okazіональних дієслівних форм (загальна кількість інновацій — 270, із них 116 — дієприкметники), плідною була словотворча практика поета і в конструюванні іменників (227 одиниць), прикметників (201 одиниця) та прислівників (127 одиниць). Розглянемо особливості словесного новаторства М. Семенка на матеріалі його оригінальних іменникових новотворів.

У поетичному лексиконі М. Семенка широко представлені одиниці okazіонально-предметної номінації, зокрема абстрактні іменники, детальний аналіз яких уможливив виокремлення характерних лексико-семантичних груп інновацій: 1) назви фізіологічного стану об'єкта: *заснулість, знеможеність*; 2) назви стану навколишнього середовища: *безхвиля, безтіння, наваленість, затопленість, зимність, водотінь*; 3) назви внутрішніх властивостей об'єкта: *рвецтво, зоставленість, зойкність, похмур'я, епошність*; 4) назви звукових явищ: *зітх, дзвінкоакорд, сик, торохк* тощо.

Новотвори М. Семенка характеризуються різним ступенем експресивності. Частина з них є неекспресивними, напр.: *блук, голість* тощо, інші ж (*лютобіль, екстазекспресія* та ін.) — визначальні високоекспресивні одиниці індивідуальної мовноестетичної системи поета. Повною мірою семантичне навантаження таких інновацій розкривається в контексті. Наприклад, новотвір *любіль* використаний для позначення особливого психоемоційного стану особи: *Тиждень назад — вчора/ І сьогодні — кохання біль/ І сьогодні — передчуття хоре/ Завтрього тижня любіль* («Кохання», 1921 р.). Новотвір завершує не лише строфу, а й вірш, чим привертає особливу увагу читача, оскільки перебуває в інтонаційно сильній позиції. Важливу роль у розкритті значення інновації відіграє рима *біль — любіль*. Новотвір виник унаслідок міжслівного накладання сег-

ментів слів *любов*, *біль*. Автор прагнув по-новому позначити почуття закоханої людини, яке ліричний герой сприймає як своєрідний сплав любові й болю. Аналогічне утворення засвідчено в поетичних лексиконах російських футуристів, зокрема у В. Каменського (*Губы любилью спаял*, 1918 р.), В. Хлебникова (*Разлюбил любиль занелюбил любища...*). Відтак питання про те, чи М. Семенко самостійно створив номінацію *любіль*, а чи ж використав її як цитату, вимагає спеціального дослідження.

Плідними були експерименти М. Семенка у створенні найменувань дій, процесів, руху, і це не випадково: у літературній творчості футуристів естетична засада динамізму була провідною. Програмні настанови кверо-футуризму своєрідно втілювалися в новотворах *життерух*, *бігорух*, *рухобіг*, *рухливобіг* (у семантичній структурі одиниць наявні інтегровальні семи 'рух', 'біг'). Зазначені новотвори автор розташовує в контексті поряд: *візники — люди/ трамваї — люди/ автомобілібілі/ бігорух рухобіги/ рухливобіги*... Повтор спільнокореневих слів посилює уявлення про динамічність міського життя. У 1918 р. слово *рухобіг(и)* поет використав удруге, тобто автор був переконаний у «життєздатності» створеного ним слова: *Вилюскують плити, хрустять рухобіги шин...*

Кореневі морфеми *рух-* і *хут(к)-* (від *хуткий* у значенні 'швидкий') наявні також у прикметникових оказіональних композитах: *хуткоплинний*, *хуткоплижний*, *хуткорухий*, *безрухий*, *чорнорухий*, *квапливо-безрухий*, *нерухомо-м'який*; в іменниках: *руходівчина*, *рухотінь*; у дієслові *безрушити* та прислівникові *безрухо*. Отже, засади динамізму, сповідувані футуристами, частково втілювалися в новотворах цілком визначеної семантики.

Високим ступенем новизни відзначаються оригінальні назви вигаданих хвороб, які засвідчують не просто лінгвістичне обдарування автора, але й його прагнення до мовної гри, використання мовного матеріалу задля створення таких собі лінгвістичних забавлянок. Приміром, номінація *зоендропія* створена за аналогією до складних слів іншомовного походження з компонентом *...тропія* (від грецького *τροπή* — 'поворот, зміна, напрям' — *ізотропія*, *філантропія* та ін.). Назва хвороби утворена від власного (теж вигаданого) імені *Зозе́* (від *Жозефіна*), а причини й симптоми цієї «хвороби» розкриваються в контек-

сті, де одноструктурні інновації обігруються, чим досягається гумористично-саркастичний ефект: *Зозендропія?*/ *Це така суспільна хвороба,*/ *що хоч кого/ угробить./ Але хворіють на неї/ ті,*/ *що плетуться в самому/ хвості/.../ ...Зозендропія —/ це українська ефіопія...;* *Це була чиста якась/ остовнія,*/ *а по науковому —/ Зозендропія.*

Варто зазначити, що *зозендропія* — не власний новотвір М. Семенка, а акцентуаційна модифікація новотвору Е. Стріхи, чию поему «*Зозендропія*» спародіював М. Семенко. Тлумачення значення цього новотвору знаходимо в одному з листів Е. Стріхи до М. Семенка: «Семенко не розуміє, що таке зозендропія. Йому здається, що є це або якась страшна хвороба, або окропія, або українська ефіопія. Ні, дорогий товаришу, занехайте позадницькі думки: зозендропія — означає: українська ліфіопія [Від *ЛФ* (Лівий фронт мистецтв) — радянське літературно-художнє угруповання, що діяло у 1922—1929 рр. у Москві, Одесі та інших містах. — Г. В.]. Український футуризм до Едварда Стріхи пройшов три етапи... Після третього етапу — конструктивізму — повинен наступити четвертий етап — **зозендропізм**» (Стріха Е. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. — New York: Слово, 1955. — С. 93—94).

Принагідно порівняймо аналізований новотвір з іншим контамінованим утворенням Е. Стріхи: *Зозедвардонія* — від *Зозе* + *(Е)двард* + *-(тр)опія*.

Поезія М. Семенка різновартісна з естетичного погляду. Напр., у творі «Незрозуміло, кривдно, але — факт!» (1928 р.) М. Семенко різко засуджує некомпетентне укладання бібліографії. Твір, написаний «на злобу дня», нічим, окрім новотворів, не вражає.

Слово-зразок *бібліографія* автор розміщує у контексті поряд із новотворами, що дає можливість відразу збагнути принцип творення останніх: *Досить незнайкографії!*/ *Досить ліньографії!*/ *Досить заплющочіграфії!*/ *Досить зневагографії!*/ *Досить неукографії!*/ *Досить пасікографії!*/ *Досить повітографії!*/ *Досить кумографії!*/ *Досить рукомахографії!*/ *Ми ПРОТИ крохоборної — куцої — безобрійної безфундаментальної, безтемпераментної бібліографії!*

Нанизування спільнокореневих новотворів певного лексико-семантичного поля акцентує увагу адресата на негативних явищах радянської науки (суб'єктивізміві, тенденційності), із якими, на думку автора, необхідно боротися. Інновації поповнюють словотвірне гніздо, у якому вихідним є узуальне слово *бібліографія*, що не має синонімів у загальноновживаній мові. М. Семенко продемонстрував, як інновації виконують текстотвірну функцію завдяки своїй словотвірній системності (у межах контексту об'єднуються слова — авторське й узуальне — з однаковими кореневими морфемами) та лексичній системності — певного виду взаємодії лексичних одиниць в умовах поетичного контексту. Розгортання словотвірного гнізда всередині тексту є ефективним прийомом забезпечення структурної цілісності тексту.

У поетичному лексиконі М. Семенка широко представлені новотвори, що належать до лексико-граматичного розряду конкретних іменників. Функціонують такі групи новотворів: 1) назви осіб: *русодівчина, руходівчина, стрункодівчина, теплодівчина, жупаносвітка, русопанна, сіпун, метрономник, вузьколобець, однодневка, обчикувач, назадник, розбещеник, руйнуй, пролеттурист, класократ, езопик, юрівановмеженко, панночка-спеціалістка* та ін.; 2) назви рослин і їх частин: *біловіта, молодокущ, пахучососна, бутонка, шепочучолист*; 3) назви засобів пересування: *автомобілібілі, човнівтрило, бронпоптяг, мототрамвай*; 4) назви елементів ландшафту: *струмко-скеля, дніпрокруча, влаговище*; 5) назви водойм: *бурхливоморе, сіроморе, зловісноріченька*; 6) назви часових відрізків: *рожесутінок, тихоніченька, рапт* 'момент'; 7) назви явищ природи: *білохуга, брудосніг, експресовітер, димотуман, рухотінь* тощо.

За семантичними характеристиками новотвори із загальним значенням предметності неоднорідні. Найчисленнішу групу формують назви осіб, частина яких поповнює синонімічний ряд назв осіб за професійною (письменницькою) діяльністю: *поетеня, хвильовушка, хвильовенко, райкритик, райпоетик*.

Власними назвами об'єктів є новотвори *Атлант-ель-стан* і *Ніл-ель-стан*. У контексті ці абрєвіатурні найменування римуються, а їхні частини (*-ель-стан*) стають римами до мовного неологізму *Дніпрельстан: Так не вмирає життя./ Так ми ідем*

у вічність./ *Атлант-ель-стан*,/ *Ніл-ель-стан* —/ змінєє наш/
Дніпр-ель-стан. Автор пропонує дефісне написання новотворів (як і вихідного узуального слова), що увиразнює структуру й значення дериватів. Синонімічними з узуальною номінацією є новотвори інших поетів 20—30-х років, пор.: *Сонце, встань!/
Над поля, над луги/.../ Прошуми в береги —/ Сонцестан!* (П. Усенко); ...*Ельстан* у майбутнє спорудою вріс (Л. Дмитерко); ...*Електрополь* з-над Дніпра/ Несе енергію Стамбулу (В. Поліщук).

У поетичному лексиконі М. Семенка наявні оригінальні найменування витворів інтелектуальної діяльності: *поезопісня* і *поезофільм*. Основна функція таких одиниць — номінативна, оскільки вони служать назвами нових синтетичних жанрів мистецтва, широко пропагованих футуристами, пор. у В. Каменського: *Из жизни создал я поэмию* (1918 р.).

Новотвір М. Семенка *рев-фут-поема* є назвою нового поетичного жанру — революційної футуристської поеми. Що ж до інновації *еротеза*, то її поява зумовлена впливом словотворчої практики І. Северяніна, пор.: *Я пел бессмертные поэзы...* («Крымская трагикомедия», 1914 р.); *Не странны ли поэзовечера...* («Поэза последней надежды», 1917 р.) — і в М. Семенка: *Я покохав свої поези/ свої срібляні пісні/ безумно знойні еротези/ і привиди в блакитнім сні* («Поэза екстазу», 1915 р.).

Особливий ліризм притаманний новотворові *жертвопісня*: ...*одгули жертвопісні/ Чумака* («Зозендропія», 1928 р.). Значення інновації мотивоване історичним контекстом: молодий український поет Василь Чумак, автор збірки віршів «Заспів» став жертвою соціальної стихії — війни, тому його пісні — це *жертвопісні*.

Оригінальними в 20—30-ті роки були новотвори М. Семенка *радіоспів*, *радіодумка* та *радіо-поема* (іменник *радіо* був на той час власне мовним неологізмом, як і *радіохвиля*, написаний поетом через дефіс: *радіо-хвиля*).

У поетичному лексиконі М. Семенка наявні одиничні новотвори з лексико-граматичним значенням збірності: *легкокрилля*, *крилля* (пор. у І. Северяніна: *раскрылие*, *воскрылие*). Перший новотвір, засвідчений у поезії «Примари снів» 1915 р.,

уживається в переносному значенні — *синій присмерк легко-крилля*, а другий (із вірша «Зелена долина», 1917 р.) є прямою номінацією, використаною замість множинної форми іменника *крило* задля посилення експресивності контексту: *Хутко вечір, повертаються з моря/ крильями мелють тремтять качки*. Зауважимо, що автор використав оказіональну плюративну словоформу оказіонального ж слова зі збірним значенням: *крилля* — *крильями*.

Показово, що поети наступних поколінь, а також деякі сучасники М. Семенка певним чином «апробували» його новотвори або ж створювали аналогічні за структурою, напр.: *Чорнокрилля на голуби й сонце...* (П. Тичина, 1917 р.); *Яке бистрокрилля* (П. Тичина); *Хай несе нас легкокрилля/ вгору...* (П. Тичина, 1946 р.); *...при істотах, що з огню —/ повіваючи в три пари крилля./ зором нас не проминуть* (В. Барка, 1979 р.); *Шестикрилля горличинок...* (В. Барка, 1981 р.); *...Все, що росло/ В криках безкрилля...* (Юрій Клен, 1938 р.; пор. з узуальним безкрилість); *Звідослови-літа, верніться додому./ На дива й сизокрилля мені, молодому* (А. Малишко); *Стокриллям пташат/ срібний голос дзвенить* (Ір. Калинець); *Як прохопитись чорнокриллям/ під сонцем божевільно-білим?* (В. Стус, 1963 р.); *І многокрилля поколінь/ В однім озоренім іменні* (М. Вінграновський); *...Потім хустину руками/ На два кінці світу розводить — з/ Терновим отим чорнокриллям/ Із розуму в безум заводить!* (І. Драч, 1981 р.); *...бажаю кожному двокрилля* (М. Сингаївський).

Семантика збірності наявна і в новотворі *вапліта́*, що вживається для позначення членів літературного угруповання ВАПЛІТЕ — Вільна Академія Пролетарської Літератури. У 20—30-і роки представників ВАПЛІТЕ називали *ваплітянами*, *ваплітовцями*, іноді для номінації осіб за вказаною ознакою створювалися нові слова: *ваплітник* (Е. Стріха). У новотворі *вапліта́* нівельована семантика дискретності, наявна у зазначених спільнокореневих номінаціях. Новотвір має розмовно-просторічний колорит, який у контексті актуалізується за допомогою жаргонізму: *Порішили всією ваплітою./ що футуризови каюк* («Зозендропія»).

У поетичному лексиконі М. Семенка наявні новотвори з сімою речовинністю: *бензинодим*, *бензодим*, *життєбензин*,

кровофарба, сонцекров. Часовий відрізок між створенням спільнокоренових новотворів *бензинодим* і *бензодим*, як і в розглянутих вище прикладах, — два роки: 1917 («Еманация») і 1919 («Тов. Сонце»). Можна припустити, що автор, повертаючись до раніше створених ним слів, намагався згодом удосконалити їхню форму або ж, так чи інакше модифікуючи її, пристосувати до версифікаційних потреб конкретного твору. Приміром, інновація *бензодим* є лаконічнішою порівняно з новотвором *бензинодим*. Авторське слово вживається в прямому значенні й виконує номінативну функцію, заповнюючи лексичну «лакуну» в словниковому складі української мови, де однослівного узуального аналога для позначення відповідного денотата немає: *Пролетів грузовий з симетрією багнетів/ захакикали від бензодиму*.

Інновація *бензинодим* є, по суті, варіантом розглянутого вище новотвору (хоча й випереджає в часі його появу) і вжита в переносному значенні, а не для реалістичного змалювання урбаністичних деталей: *Розхристуйся, моя душе, розперізуєсь, серце,/ висихайте, жили!/ М'язи і кров — бензинодимом ся пройміть!* У вірші «Пожар з вибухами» поет знову використовує цей новотвір (уже в прямому значенні): *Міниться світло, вулиця бензинодимом оповита...*

Отже, в царині індивідуально-авторської предметної номінації М. Семенко найактивніше створював okazіональні назви осіб, емоцій і почуттів, дій, процесів та станів. Увага поета до створення інновацій саме такої семантики зумовлена передусім зрослим інтересом письменників до змалювання людської особистості в нових соціальних умовах, прагненням відшукати нові мовновиражальні засоби, які б у специфічній формі репрезентували мовно-естетичні засади динамізму, сповідувані футуристами.

М. Семенко найактивніше застосовував морфологічний спосіб творення інновацій, переважно суфіксацію, осново- та словоскладання. Не залишився також осторонь від загальних тенденцій в узуальному словотворі початку ХХ ст., зокрема вдало експериментував з абрєвіатурами.

Створюючи оригінальні найменування, поет доповнював ними словотвірні гнізда узуальних дериватів, демонструючи практично

невичерпні потенції української мови й заповнюючи словесні лакуни в лексичній системі мови, напр.: *Хвильовий* — *хвильовенко*, *хвильовушка* (узуальне *хвильовіст*); *Уайльд* — *по-уайльдовському*, *уайльдно* (узуальне *уайльдівський*); *Ерос* — *еротеза* (узуальне *еротика*), *еротити*; *життя* — *життедасть*, *життерух*, *життебензин*, *новожиття*; *змагати(ся)* — *змаганий* — *змаганно* (узуальне *змагання*); *зойкати* — *зойкнений* — *зойкнено*; *зойкати* — *зойкний* — *зойкність*; *зойкати* — *зойкний* — *зойкно* (узуальне *зойкнути*) та ін.

Аналіз мовотворчості українських футуристів заповнює прогалини в об'єктивному висвітленні актуальних проблем, що стосуються історії української літературної мови, еволюції національної художньої мови, зокрема мови поезії ХХ століття.

Лариса Кравець

ДИНАМІКА КОНЦЕПТУ МІСТО В ПОЕТИЧНИХ МЕТАФОРАХ ХХ СТ.

Тема міста на початку ХХ ст. була новою для традиційно сільської української поезії, але органічною для світової літератури. Тому закономірно, що в поетичних метафорах *міста* українських митців цього періоду наявні ознаки, які нагадують творчість Е. Верхарна, Р. М. Рільке, П. Елюара, Л. Арагона, О. Блока та ін. Актуалізація концепту *місто* відбулася в мові урбаністичної поезії, яку розвивали в Україні насамперед М. Йогансен, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Зеров, В. Сосюра, Є. Плужник, а згодом Д. Павличко, Л. Костенко, І. Драч, В. Коротич, Б. Рубчак, І. Калинець, О. Забужко, Ю. Андрухович та ін.

Упродовж століття українські поети осмислювали місто у двох основних аспектах: як культурно-історичний об'єкт; індустріальний, інтелектуальний, духовний центр; ідеалізована модель всесвіту і як великий населений пункт, де влада грошей